

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОТРЕБИ ФІЗИЧНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Анатолій ТУРЧАК (Кіровоград)

У статті здійснено аналіз сутності поняття соціальна потреба. Запропоновано шляхи формування соціальної потреби фізичного вдосконалення у студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

В статті проведено аналіз суті поняття соціальна потреба. Предложено пути формирования социальной потребности физического усовершенствования у студентов высших педагогических учебных заведений.

Ключові слова: потреба, соціальна потреба, фізичне вдосконалення, фізкультурна діяльність.

В сучасних умовах розбудови демократичної і правової держави проблема здоров'я нації, фізичного загартування молоді набуває надзвичайної гостроти. Фізичне виховання – важливий фактор всебічного й гармонійного розвитку особистості – виступає як соціально-значуща діяльність, що сприяє формуванню і розвитку не тільки фізичних, а й особистісних якостей людини. Розв'язання проблеми фізичного виховання особистості в Україні здійснюється шляхом реформування системи освіти, розробки і впровадження в практику вищої школи національної доктрини подальшого розвитку фізичної культури і спорту.

Розвиток нашого суспільства ставить нові вимоги перед сучасною школою з питань фізичного виховання підростаючого покоління. Фізична культура і основи здоров'я є

інваріативною частиною й базовим компонентом шкільної освіти, їх доповнює академічна, фізкультурно-оздоровча та спортивно-масова робота у вишах. У процесі фізичної підготовки відбувається зміцнення здоров'я кожної особистості, її всебічний розвиток, формування морально-вольових якостей та активної соціальної позиції.

Важливою умовою такої підготовки є залучення студентів до систематичних занять фізичними вправами, яке стає можливим при наявності у них сформованої потреби фізичного вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методичні і загальнотеоретичні питання формування соціальних потреб особистості всебічно досліджені у працях В.Г. Афанасьєва, Г.Г. Ділігенського, Р.А. Довбуша, Н.В. Іванчука, Н.І. Михайлова, Л.П. Станкевича та ін.; психологічні основи формування потреби людини розглянуто у роботах Б.Г. Ананьєва, Л.І. Божович, Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва, К.К. Платонова, С.Л. Рубінштейна та ін.; загально-педагогічні основи формування соціальних потреб висвітлені у творах А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, С.Т. Шацького та ін.;

питанням формування потреби фізичного вдосконалення особистості присвячені публікації В.А. Бауера, А.В. Внукова, М.І. Жаворонкової, Ю.С. Жілко, Н.І. Пономарева, А.С. Царика та ін.

Метою статті є вивчення стану проблеми виховання потреби фізичного вдосконалення у студентів засобами фізичної культури та визначення поняттєво-категорійного апарату дослідження.

Виклад основного матеріалу. У концепціях класичної психології мотивом до дії є потреба. Дана категорія у різних дефініціях розглядається: як стан нестатку чи необхідності у чомусь; як внутрішній суб'єктивний образ предметів зовнішнього світу; як реакція організму, особистості, суспільства на інформацію про нестаток у будь-чому і активізація суб'єкта потреби на усунення виниклого дефіциту. Велика кількість поглядів, що існують у різних науках на визначення поняття потреби пояснюється розбіжністю у розумінні суті біологічних та соціальних потреб.

У психолого-педагогічній літературі використовується поняття потреби як об'єктивної необхідності організму у певних умовах, які забезпечують його діяльність, життя і розвиток. «Потреба – це необхідність, яку людина переживає і усвідомлює» [6]. Необхідність виступає в якості універсального і найсильнішого збудника діяльності. Дане, визначення поняття «потреба» сприймається, як основа у нашому дослідженні.

Сутність потреби розкриває у своїх роботах Ю.В. Шаров. Він виділяє наступні її ознаки: потреба – певний вид ставлення особистості до оточуючої дійсності; потреба визначає нестачу або відсутність речовин, енергії чи інших факторів, необхідних для нормального функціонування організму; потреба як стан характеризується постійним напруженням організму; потреба є основним збудником організму до активної діяльності, направленої на задоволення її ж самої [8].

Змістовний аспект потреб тісно пов'язаний з питанням їх класифікації. Вітчизняними та закордонними вченими запропоновано значну кількість варіантів класифікації потреб. Проте, як відмічає П.В. Симонов, ми до цього часу не маємо розробленої загальноприйнятої класифікації потреб людини [7]. Існуючі класифікації потреб розрізняються основами, кількістю і змістовними характеристиками їх визначення. На підставі генетичної ознаки потреби поділяються на біогенні (первинні, вроджені, фізіологічні, природні, притаманні як людині, так і тваринам) і соціальні (вторинні, набуті, вищі, притаманні лише людині).

Розуміння потреби як єдності, яка включає в себе, з одного боку, відношення між суб'єктом і об'єктивним світом, з іншого – виникає як результат суб'єктивного стану, що стимулює діяльність. Природа людської потреби може бути розкрита лише через аналіз реального відношення, яке зв'язує суб'єкт і об'єкт разом. Саме таким відношенням і є людська діяльність. Під діяльністю розуміють такий процес, за допомогою якого реалізується те чи інше ставлення людини до оточуючого світу.

В основі будь-якої людської діяльності лежить потреба, яка спрямовує і спонукає її. За визначенням О.М. Леонтьєва, наявність у суб'єкта потреб – така ж фундаментальна умова його існування, як і обмін речовин.

Конкретизуючи співвідношення потреб і діяльності Б.С.Братусь, О.В.Літін підкреслюють, що незалежно від того, що ми досліджуємо, необхідно враховувати, що потреба, яка виникла у процесі діяльності людини, викликає іншу, видозмінену у відношенні до початкової, діяльність, яка протікає вже у нових педагогічних умовах, що в свою чергу збагачує потребу і перетворює її [2].

На основі аналізу робіт О.М. Леонтьєва, Л.С. Рубінштейна і власних досліджень Ю.В.Шаров сформулював основні закономірності процесів розвитку і задоволення потреб особистості: потреби розвиваються в результаті зміни способів і засобів їх задоволення. Розширення кола предметів і способів задоволення потреб є головним шляхом їх розвитку; потреби відтворюються і розвиваються у діяльності. Чим різноманітніші предмети задоволення потреб, тим складніші і багатогранніші способи їх задоволення, і, відповідно, вплив на розвиток потреб; посилення потреби залежить від частоти відтворення (повторення) і різноманітності діяльності; якщо задоволення тих чи інших потреб неможливе в одній системі, то напругу, викликану однією потребою, можна зняти через діяльність, направлену на задоволення адекватної їй за силою і значущістю; виникнення непереборних бар'єрів до задоволення потреби призводить до її затухання; будь-яка потреба володіє здатністю відтворюватися. Процес виникнення і задоволення потреб носить фазовий і імпульсний характер. Сила потреби обернено пропорційна часу, що відділяє момент її задоволення від нового виникнення і переживання; процес задоволення та розвитку потреб пов'язаний з усвідомленням людиною себе як частинки суспільства, з процесом пізнання суспільного буття. Сила переживання духовних потреб визначається тим, настільки вона усвідомлена суб'єктом; розвиток духовних

потреб здійснюється у взаємодії та протиріччі між різними класами і групами потреб [8].

Проведений аналіз змісту досліджуваного поняття засвідчив, що розуміння його суті різнобічне, а у дослідників до цього часу не сформувалась спільна точка зору.

У зв'язку з тим, що у спеціальній педагогічній літературі немає загальноприйнятого трактування дефініції «потреби фізичного вдосконалення», пропонуємо використовувати таке визначення: *потреба фізичного вдосконалення* – це стійка необхідність особистості у різносторонній фізкультурно-спортивній діяльності на основі сформованого інтересу, звички і усвідомленої необхідності цієї діяльності для зміцнення власного здоров'я та всебічної фізичної підготовки.

Формування потреби фізичного вдосконалення здійснюється у процесі участі студентів навчальній та поза аудиторній фізкультурній діяльності, яка є одним із видів соціальної спрямованості на досягнення високого фізичного розвитку особистості.

Поняття фізкультурної діяльності вживається науковцями у різних значеннях. Так, Ю.М. Андреев вбачає в ній багатогранний процес активної людської діяльності, що розвиває і вдосконалює психофізичну організацію особистості у відповідності з її цілями та потребами всього суспільства, і називає все це терміном «рухова активність» [1].

М.А. Пономарьов розглядає діяльність як соціально організовані, свідомо керовані дії, направлені на формування і підтримку фізичних можливостей людей, населення в цілому і отожднює її з фізичною культурою. Найбільш прийнятним, на наш погляд, визначення поняття «фізкультурна діяльність» подає А.А. Логінов. Він вважає, що фізкультурна діяльність – це організована або самостійна діяльність людей, у процесі якої шляхом використання різних засобів фізичної культури розв'язується загально-соціальне завдання – досягнення всебічного фізичного й функціонального розвитку та підготовки особистості до виконання життєвих і трудових функцій.

Діяльність людини представлена потребою, мотивом, метою, завданнями та ін. Якщо розкрити їх зміст, то прослідковується наступна схема: потреба – об'єкт – предмет – мотив – мета – план – засоби – дії – умови – продукт – контроль.

Аналогічний підхід подає Г.І. Щукіна: мета діяльності – мотиви – зміст діяльності – предметні дії – уміння – результат [9]. Згідно з дослідженнями Р.А. Пілояна, структуру

фізкультурної діяльності особистості можна представити так:

1. Зосередження уваги на соціальній значимості фізичної культури.
 2. Отримання інформації про предмет потреби (актуалізація потреби).
 3. Усвідомлення потреби (вибір мотиву).
 4. Вибір рішення (постановка мети).
 5. Прагнення до мети (здійснення тренувальних дій).
 6. Отримання оперативної інформації (підкріплення впевненості в правильності дій).
 7. Самооцінка ефективності діяльності (емоційне ставлення до кінцевого результату).
- Всі ці підходи мало чим відрізняються один від одного. Загальним для них є те, що підкреслюється наявність у діяльності спонукальних мотивів, цілей і продукту цієї діяльності.

У теоретичному дослідженні нами визначено зв'язки і відмінності емоційних станів і потреб, а також роль проблеми потреби у фізкультурній діяльності та шляхи її перспективного розвитку. Встановлено, що однією із основних ознак, які характеризують розвиненість потреби у систематичних заняттях фізичною культурою є наявність глибокого стійкого інтересу студентів до такої діяльності.

Практичний досвід засвідчує, що інтереси і потреби мають тісний взаємозв'язок, а останні вивчені недостатньо. Адже потреба у тому чи іншому об'єкті є необхідною передумовою виникнення і розвитку інтересу до нього. Розглядаючи роль первинної потреби у формуванні фізкультурних інтересів, ми встановили значення інтересу для формування потреби у заняттях фізичною культурою. Так, формування у студентів потреби фізичного вдосконалення досягається при умові органічного взаємозв'язку навчальної і позааудиторної роботи з фізичного виховання, а також єдності вимог сім'ї та школи. Засвоєння студентами необхідних теоретичних знань, а також доступних для них організаційних умінь і навичок, активізація їх пізнавальної діяльності, залучення до різноманітної суспільно-корисної роботи з фізичної культури та спорту забезпечують необхідне розуміння сутності фізичного вдосконалення, практичних шляхів його досягнення і стимулюють активність до початкових, позааудиторних і самостійних занять.

М.Е. Кутепов висвітив методологічні проблеми потреби населення у заняттях фізичними вправами і шляхи реалізації цих потреб, засновані на ідеях системного та діяльнісного підходів. Автор зазначає, що цілі і мотиви занять фізичною культурою розглядаються не як розрізнені фактори

детермінації фізкультурно-спортивної діяльності, а як структурні елементи окремого цілого, неподільного [3].

Аналіз спеціальної літератури показав, що всі вище зазначені підходи вказують на домінуючу роль фізкультурної діяльності у формуванні потреби фізичного вдосконалення і, що основним її джерелом є біологічна потреба.

У наш час вважається безсумнівним, що біологічні (спадкоємні, вроджені) потреби відіграють провідну роль у фізичному розвитку особистості. Біологічною основою всієї моторної діяльності людини є вроджена потреба у рухах, пов'язана з механізмом саморегуляції активності. Природно, що людський організм прагне до збереження певного рівня рухової активності, обумовленого біологічною потребою, аналогічно потребі в їжі, воді і т.п.

Оригінальну класифікацію мотивів занять фізичною культурою молоді подає І.Г. Келишов. Він виділяє: мотиви дружньої або групової солідарності, мотиви самовдосконалення, мотиви зобов'язання, мотиви наслідування, мотиви суперництва, фізкультурні інтереси [3].

З представленої вище класифікації мотивів найбільш важливе значення для вирішення завдань нашого дослідження представляє фізкультурний інтерес, який є найпотужнішим мотивом фізкультурної діяльності. Формування у студентів стійкого інтересу до занять фізичними вправами є найважливішою умовою успішного здійснення їх фізичного виховання. Тільки так можна досягти всебічного розвитку студентів, коли вони з інтересом відносяться до систематичних занять фізичною культурою, за власними спонуканнями прагнуть самостійно займатися фізичними вправами у позааудиторний час.

«Інтерес, – за С.Л.Рубінштейном, – це прояв направленості особистості, мотив, який діє в силу своєї усвідомленої значимості і емоційної привабливості» [6].

Сьогодні прийнято говорити про три основні джерела виникнення і розвитку фізкультурних інтересів. Першим, і основним джерелом, є біологічна потреба у рухах та фізичних навантаженнях, задоволення яких забезпечує нормальний розвиток молодого організму; друге – потреба у розвагах, найбільш успішно задовольняється під час занять рухливими і спортивними іграми; третє джерело – потреба у пізнанні нових почуттів, яка проявляється у формі звичайної зацікавленості, що містить у собі інтелектуальний і емоційний компоненти.

Вже сам факт вибору будь-якого виду діяльності, тобто потяг, незалежно від того,

проявляється він у практичних діях або тільки у вербальній формі, свідчить про наявність у психіці індивіда передумов чи готовності до даного вибору.

Потяг – елементарна низька стадія зародження інтересу, яка обумовлюється зовнішніми, часто несподіваними обставинами, що притягують увагу людини. У «Психологічному словнику» під потягом розуміють такий психологічний стан, який виражає недиференційовану, неусвідомлену або недостатньо усвідомлену потребу.

Бажання – це одна із структурних ланок інтересу, яка характеризується усвідомленим уявленням про даний предмет діяльності. Виникнення бажання припускає наявність певного досвіду, за допомогою якого людина визнає який предмет здатен задовольнити її потребу. Воно направлене на певний предмет і завжди має емоційне забарвлення.

Спонування у виді бажання переходить у стадію наміру. Набір – це усвідомлене рішення, що виконує функцію спонування й планування поведінки і діяльності особистості. Він включає у свою структуру настанову, потяг, бажання і характеризується наявністю мети та прийняттям рішення.

Мета – це передбачуваний результат поведінки і діяльності. Поняття мети у психології в наш час прийнято розглядати як таке, що реалізує людську потребу і виступає у якості уявлення кінцевого результату діяльності.

У своєму дослідженні ми притримуємося точки зору С.Л. Рубінштейна, який розмежовує об'єктивну мету, задану суспільством, особистісно-значиму, прийняту чи самостійно поставлену суб'єктом [6].

Формування прагнення проходить у такій послідовності: наявність потреби і відповідних спонукальних утворень (потяг); виникнення конкретної мети; здійснення процесу реалізації цієї мети шляхом створення відповідних умов і організації практичної діяльності. На відміну від наміру, у структуру прагнення, крім усвідомлення предмету і чуттєвої сторони, входить попереднє оволодіння знаннями і способами дії, необхідними для практичного досягнення мети.

Практична діяльність включає в себе всі попередні стадії розвитку інтересу і є, на думку О.М. Леонтьєва, таким процесом, що відображає те чи інше ставлення людини до світу, відповідає потребі, є процесом, при якому те, на що він направлений в цілому (його мета), завжди співпадає з тим об'єктивним, що спонукає суб'єкта до даної діяльності – з мотивом [4].

Фізіологічну основу формування звичок розкрив І.П. Павлов. Будь-яка звичка

формується за механізмом умовного рефлексу. «Умовні рефлекси, – відмічав І.П. Павлов, – надмірно ускладнюють і уточнюють співвідношення між зовнішнім світом і організмом... На них засновані наші звички, виховання, дисципліна» [5].

Вироблення першої звички у новій ситуації, у нових умовах чи у групі споріднених звичок звичайно проходить повільніше, ніж наступних. В той же час виховання однієї звички полегшує у подальшому формування інших, споріднених їй звичок. Таким чином, прокладається психологічний шлях для виховання всього комплексу звичок. А звички і інтереси є основними компонентами сформованої потреби фізичного вдосконалення.

Отже, представлений вище аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє визначити формування і розвиток потреби фізичного вдосконалення наступною схемою: потреба у рухах – настанова – потяг – бажання – намір – прагнення – практична діяльність – інтерес – звичка – потреба фізичного вдосконалення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреев Ю.М. Двигательная деятельность как объект системного анализа теории физической культуры //

Теория и практика физической культуры. – 1978. – № 11. – С.54-55.

2. Братусь Б.С., Литин О.В. Закономерности развития деятельности и проблемы психолого-педагогического воздействия на личность // Вестн. Моск. ун-та. Серия 14. Психология, 1982. – №1. – С.12-19.

3. Кутепов М.Е. Структура потребностей и интересов школьников в занятиях физическими упражнениями и спортом: Автореф. дис... канд. пед. наук. – М., 1980. – 22 с.

4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

5. Павлов И.П. Полное собр. соч. – М.: Изд-во АПН СССР. – Т.4, 1951. – 386 с.

6. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. – М.: Изд-во АПН СССР, 1957. – 328 с.

7. Симонов П.В. Ключевое значение потребностей в изучении психофизиологии человека // Проблемы комплексного изучения человека. – М.: Наука, 1983. – С. 28-36.

8. Шаров Ю.В. Формирование духовных потребностей школьников как социально-педагогическая проблема: Автореф. дис... д-ра пед. наук. – Л., 1971. – 54 с.

9. Щукина Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся. – М.: Педагогика, 1988. – 208 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Турчак Анатолій Леонідович – кандидат педагогічних наук, професор, декан факультету фізичного виховання КДПУ ім. В.Винниченка

Наукові інтереси: фізичне виховання учнівської та студентської молоді.